

5.) Διάφορες λογικές (rationalistes) και γι' αυτό άρχεται παράλογες τρεχούμενες θεωρίες και ιδέες που έρχονται με τό κατευθείαν από τή Φραγκιά. Εκεί έχουν τό δικαίωμα, σά θέλουν, νά τίς στοχάζονται αυτές τίς ιδέες και θεωρίες, γιατί έχουν φτιασμένα και τελειωμένα τά κράτη τους, αλλά οί Έλληνες δέν πρέπει νά τίς στοχάζονται όσο δέν έχουν φτιασμένο και τελειωμένο τό δικό τους μεγάλο κράτος. Τέτοιες ιδέες και θεωρίες είναι 1) τά σοσιαλιστικά, κοσμοπολιτικά, αναρχικά, εργατικά, φιλανθρωπικά παραστρατίσματα. Οίκοι τυφλών και χτικιασμένων, είναι όχι άχρηστα αλλά βλαβερά βρωμόσπιτα, όσο δέν κάνουμε τό μεγάλο μας κράτος. 2) ή φαντασία πώς είναι ιθνηκή πανάκεια ή έμπορική, βιομηχανική, οίκονομική προκοπή, όπως είναι ψευτιά και ή φαντασία πώς τά πανεπιστήμια και τά πολλά γυμνάσια θά σώσουν τό έθνος. Ο πλούτος και τά γράμματα κάνουν τόν άνθρωπο τεμπελοσκυλο ή έπιστήμονα—και τά δυό άνωφέλευτα μικρόβια (για τή φυλή μας) τώρα. 3) ή φαντασία πώς άρχή τής σωτηρίας θά είναι ή καλλιτεχνική και πνευματική αναγέννηση. Η άρχή τής σωτηρίας πών ιθνών δέν είναι τόσο λεπτή. Αρχή είναι ή χοντροκοπιά, είναι ή χοντρή δουλειά τών χειρών, ή δουλειά του χτίστη, του στρατιώτη, του πολεμιστή, και τό πολύ πολύ του ποιητή που ζυπνάει και σπρώχνει τά πλήθη. Τό καλλιτεχνικό και πνευματικό άνθισμα θά έρθη μονάχο του έπειτα.

Όλα αυτά και άλλα ακόμη είναι τά άποτελίσματα τής ήσυχίας μας άφότου ξεχάσαμε πώς δέν τελειώσαμε τήν άποστολή μας, τήν ένωση τής φυλής μας. Φαίνεται ή κατάσταση αυτή του μυαλού μας και στην άνατροφή και στην παιδεία μας. Πήραμε τό Άγγλικό κράτος για παράδειγμα με τή βεβαιότητα πώς Άγγλία και Ελλάδα είναι κράτη ισότιμα και δέν είδαμε τή μικρή διαφορά πώς ή Άγγλία έχει τήν κυριαρχία της στο μισό κόσμο, ενώ έμείς ούτε όλη τή φυλή μας δέν μπορέσαμε άκόμη νά περισυμμαζέψουμε σ' ένα κράτος Έλληνικό. Τό Άγγλικό κράτος ζή φυσιολογικά γιατί έχει πάρει τά σύνορα τής φυλής και τά έχει ξεπεράσει, ενώ τό Έλλαδικό Κράτος δέ ζή φυσιολογικά γιατί δέν έχει βρῆ ούτε τά φυσικά σύνορα τής φυλής, και είναι τεχνητό κάμωμα ξένων διπλωματών, ζωντανό νεκρο προσωρινό κομμάτι οργανισμού, τεχνητό κέντρο, και όχι Κράτος τελειωμένο. Τό Πεδεμόντιο δέν ήταν τίποτε και δέν λέγονταν Ιταλία, όσο

ζούσε χωριστά από τή Νεάπολη, τή Σικελία, τή Βενετία. Και δέν έπαιρνε τό Πεδεμόντιο παράδειγμα τήν Άγγλία, ούτε γύρευε νά τής μοιάσει, γιατί έννοιωθε πώς δέν ήταν τό ίδιο πράμα, και είχαν βαθειά χαρχυμένη στην ψυχή τους οί Ιταλοί του τόπου εκείνου τή βεβαιότητα πώς τό Πεδεμόντιο δέν είναι κράτος τελειωτικό, αλλά κέντρο ελεύθερο και εργαστήρι πολέμου για τήν ένωση τής Ιταλικής φυλής.

Τό Πεδεμόντιο δέν κοίταζε νά μοιάσει τής Άγγλίας. Κοίταζε μονάχα πώς νά κουτοδιοικηθῆ δουλεύοντας για νά ένωθῇ με τή Νεάπολη, τή Σικελία, τή Βενετία. Ζούσε όπως όπως τό Πεδεμόντιο, έννοιωθε πολύ καλά πώς τά Συντάγματα δέ φτιάχνουν τά έθνη, παρά τά έθνη φτιάχνουν τά Συντάγματα, άφού φτιαστούν αυτά τά ίδια πρώτα. Και γι' αυτό κοίταζε μονάχα στρατό νά έχη για κάθε περίπτωση έτοιμο για νά καταφέρη, στην κατάλληλη ώρα, τήν ένωσή του με τους άλλους Ιταλικούς τόπους. Και ή Ιταλία ώνομάστηκε Ιταλία μόνον όταν ένώθηκε ή Ιταλική φυλή σχεδόν δλόκληρη. Και τό Ιταλικό Κράτος συλλογίσθηκε νά ξετελειωθῇ μονάχα άφού βρῆκε τά φυσικά σύνορά του.

Και ενώ ή μικρή Ελλάδα γίνηκε με τό σκοπό νά στήσουν εκεί οί Έλληνες τό μεγάλο εργαστήρι για νά μπορουν ελεύθερα νά γυμνάζονται στα όπλα οί Έλληνες, και νά φτιάχνουν ανθρώπους που θά διευθύνουν τήν εργασία για τήν ένωση τής φυλής, και άλλους ανθρώπους που θά είναι όργανα αυτής τής εργασίας, ενώ γι' αυτό φτιάστηκε ή μικρή Ελλάδα από όλους τους Έλληνες μωζωμένους—οί κάτοικοι του μικρού αυτού τόπου που ξεσκλαβώθηκε με τή βοήθειά όλης τής φυλής, για νά δουλέψη παλι για τό ξεσκλαβωμα όλης τής φυλής τά φόρτωσαν όλα στον πετεινό, τά ξέχασαν όλα και με τά μουτρα βίχτηκαν στο βρεμელიό και έγιναν... Έλλαδικοί.

Οί Έλλαδικοί είνε άλλοιότιμοι από τους Έλληνες. Πρέπει πρώτα νά ξεφορτωθουν τόν Έλλαδισμό τους οί Έλλαδικοί για νά γίνουν Έλληνες. Και αυτό δέν είναι εύκολο. Πρέπει πρώτα πρώτα νά μάθουν νά μη προσέχουν τί κάνει τό κράτος, ούτε τί λέν οί νόμοι και οί προφήτες (βουλευτάι). Πρέπει νά μάθουν νά γυρίσουν τά μάτια—(άποστροφή τών βλεμμάτων)—και νά μη βλέπουν τό βούρκο και ν' άφήσουν τά πολιτικά συντάγματα για νά καταπιαστούν στα στρατιωτικά συντάγματα και ν' άρχίσουν τήν προετοιμασία μιας νεώτερης γενεάς καλ-

λίτερης από μας τους ίδιους. Πρέπει νά καταλάβουν τέλος πάντων περί τίος πρόκειται, νά νοιώσουν πώς δέν πρόκειται καθόλου νά διοικηθούμε έμείς οί Έλλαδικοί ούτε καλώς ούτε κακώς. Τό πρόβλημα του Έλληνισμού δέν είναι αυτό. Τό πρόβλημα είναι πώς νά ένωθουμε μίαν ώρα άρχήτερα. Και για νά λυθῇ αυτό τό πρόβλημα δέ θά δουλέψουν μονάχα οί Έλλαδικοί ούτε μονάχα οί Τουρκομερίτες, θά δουλέψη όλη ή φυλή. Αντί νά καταγίνονται οί Έλλαδικοί νά βίχουν τήν εύθύνη στους άλύτρωτους και αυτοί πάλε στους Έλλαδικούς, θά δουλέψουν και κείνοι και τούτοι άντάμα για τό μοναδικό τωρινό σκοπό τήν ένωση τής φυλής σ' ένα κράτος Έλληνικό μεγάλο.

Οί Έλλαδικοί όποια σκέψη και άν κάμουν για τά Έλληνικά πράματα, τους παρακαλώ, προτού τήν τελειώσουν και τή δημοσιεύουν, νά καλοστοχάζονται πρώτα μήπως γελιούνται άθελα, μήπως είναι τόσο χωμένοι στην αντίληψη τή στενή, στην Έλλαδική αντίληψη (γιατί είναι ιδιαίτερο είδος αντίληψης και αυτό), τους παρακαλώ πολύ νά κάνουν έναν κόπο άκόμα, νά συλλογίζονται, νά θυμούνται και τους άλλους Έλληνες, νά ρωτούν μήν εκείνο στοχάζονται ή αισθάνονται άλλοιώς, και νά διορθώνουν με ειλικρίνεια τή σκέψη τους κανοντας τήνα στρογγυλότερη, πιο γεμάτη, πιο περιφερική. Όποιος Έλληνας, είτε ελεύθερος είτε υπόδουλος, είτε Έλλαδικός είτε Τουρκομερίτης, μιλώντας είτε γραφοτας ή και στοχαζόμενος για τό έθνος του, δέν έχει στο νου του σύγκαιρα όλους τους Έλληνες, και τους Έλλαδικούς και τους Τουρκομερίτες, και τό πώς καθένας τους αισθάνεται, δέν μπορεί παρά νά πελαγώνη στις σκέψεις του, όσο και νά του φαίνονται σωστές και ξάστερες του ίδιου και τών όμοιών του. Για νά σκεφθῇ κανείς για τό έθνος του πρέπει νά είναι και προτομασμένος. Όμως οί περισσότεροι από μας και μιλούμε και γράφουμε για τό τί πρέπει νά γίνη, και όμως είμαστε άπροτομαστοι, γιατί δέ γνωρίζουμε άλλο παρά τή μικρή Ελλάδα ή και μονάχα τήν Αθήνα, τήν Πάτρα, τήν Κέρκυρα και τίς έφημερίδες που τυπώνονται αυτού, — Έλλαδικές και αυτές.

Πρέπει νά γίνουμε τέτοιοι που όταν μεταχειριζόμαστε τή λέξη «Έλληνες» νά μπορούμε νά έννοούμε τους Έλληνες, όλους Τουρκομερίτες και Έλλαδικούς, και τό πώς αισθάνονται και όλοι μαζί και ο καθένας ξεχωρά. Τότε θά είμαστε και μείς οί ίδιοι, Έλληνες!

ΣΚΟΡΠΙΟΣ

ΨΥΧΑΡΗΣ

Η ΑΡΡΩΣΤΗ ΔΟΥΛΑ *

Ψωτούσε στο γράμμα του τόν Κλυζιού τί μέσα υπάρχουν, ή αν είναι τόντις αλήθεια πώς δέν υπάρχουν μέσα για νά θεραπευτῇ, για νά ξεμολέψη, για νάντέξη νεφρί άρρώστημένο; Δέν είναι άραγες τρόπος νάντικατασταθῇ, νά βάλουνε στη θέση του ξένο νεφρί, λόγου χάρι, ενός ζώου, ή νά μπολιαστή, τουλάχιστο, ή νά θραφῇ στα γερά, επειδή άφτά μας τά όργανα έφοκα, που νά πῆς, ξαναγίνονται, ξαναφτιάχνονται ολοένα, ξανακερδίζουν με τή τροφή όσα χάνουνε. Η μήπως δέ γίνεται νά χύσουνε στις φλέβες τής άρρώστης αίμα καινούριο, νά ξαναγιώση, άφού, όπως κι αν είναι, ή λεκανίτσα μονάχα του νεφριού, τό μεσιανό του δηλαδή τό βαθύλωμα φαινότανε ως τά τώρα πιασμένο, χωρίς νά παθε άκόμη τίποτις ίδια ή σάρκα του νεφριού; Τέ-

*) Η άρχή του στο 228 φύλλο.

τοια και περισσότερα τρελλά έγραψε του Κλυζιού ο Αντρέας· μα έγώ θαρρώ σά νάμοιαζε ή τρέλλα του με τήν τρέλλα τής έπιστήμης, που βρίσκει, όταν ποινεί ο άνθρωπος ή όταν ο νους του γυρέβει, γιατί κ' ή περιέργεια πόνος.

Τό γράμμα του Αντρέα τάραξε κάμποσο τόν αγαθό τόν Κλυζιού. Άφός ήξερε πώς έπιστήμη και άγάπη ένα πράμα είναι. Ηξερε κιόλας πώς ή έπιστήμη πάντα έρευνά και για τούτο πάντα θέλει μετριοφροσύνη. Μπορεί κανένας νά γελαστῇ. Πρέπει τότες άφοβα κι άντρόπητα νά ψάξη και πάλε. Του άποκρίθηκε ώραία λόγια που λίγοι θά τολμούσανε νά τά καταστρώσουνε στο χαρτί, αν είτανε άναγνωρισμένοι, μεγάλοι σάν τόν Κλυζιού. Του έλεγε πώς τό είχε στη συνείδησή του βάρος από τή μέρα που πῆγε σπίτι τους, πώς ίσως νά γελαστηκε, πώς ίσως νά τήν άποφάσισε πολύ γλήγορα, πώς στο Νοσοκομείο του δέ συγνοβλέπει νεφρικούς και φουσκικούς, πώς σήμερα κατάντησε ειδικότητα σημαντική, πώς συβουλέφτηκε άρκετές φορές κάποιο συνάδερφό του ιδιογνώστη, τόν κ. Γκίζιο, πώς καλά νά τον συβουλεψτῇ κι ο Αντρέας. Του έδινε και τή διέφτυση του Γκίζιου, που άρχιζε τόντις νάχη πείραση, μα που βέβαια δέν άζιζε τόν περίφημο τό μάστορη.

Χύθηκε στην άγκαλιά του φίλου του ο Αντρέας, επειδή, αν και στη βίαση του πρόφτασε μόνο νά του τελεγραφήση, λές και τόν άγκαλιαζε με τά λόγια που του έγραψε μάνι μάνι και που πετιόντανε από τήν καρδιά του. Δέφτερο τελεγράφημα άμέσως και στον κ. Γκίζιο. Βγήκε πύτνης έξω νά τους πάη στην πόστα ο ίδιος. Ζωγωνημένος ο Αντρέας, και στα στήθια του εργότανε ξανά ή ελπίδα, νά τά δροσίση. Στο μεταξύ, από τίς είκοσι έξη μάλιστα του Σποριζ, κατέθηκε στο φαρμακοπουλείο νάγοράση ένα σακκί καουτσούκι που τό γέμισε νερό έξήντα βαθμών και που τόβαλε ή Άννα τής Κατινούλας. Πῆρε και μία γυάλινη κάνουλα χωριστά για τά φουσκοπλυσίματα· πήρε κ' ένα θερμόμετρο καινούριο. Άπάντηση ώστόσο από τόν κ. Γκίζιο καμιά· ο τελέγραφός του στάλθηκε δεφτέρα, είκοσι οχτώ ή τρίτη πέρασε τίποτα. Τήν τετάρτη έτρεξε στού γιατρού, μακριά. Είπε του δούλου πώς νά μήν τόν κάμη νά προσμένη, και δέν είναι για λόγου του, παρά για νάρθῇ σπίτι του ο γιατρός νά δη μίαν άβρωση. Παρουσιάστηκε ο άθροπος στη στιγμή· μπορεί και νά μήν είχε πελάτες εκείνη τήν ώρα.

— «Γυρίσετε τόν κ. Γκίζιο;»

— «Ναι, από μέρος του κ. Κλυζιού».

ΜΕΝΒΕΒΕΣ

Τὸ λεωφορεῖο σταμάτησε στὴ μέση τοῦ δρόμου. Οἱ ἐπιβάτες γύρισαν μὲ περιέργεια καὶ κύταξαν τὴ γυναῖκα ποὺ ἔμπαινε. Ἦταν ντυμένη κατὰ μαυρα καὶ φοροῦσε ἓνα μαῦρο μαντύλι στὸ κεφάλι. Ἀπὸ κάτω ἀπ' τὸ μαντύλι ξεχειλίζαν τὰ ξανθὰ τῆς μαλλιά καὶ τὸ πρόσωπό τῆς ἦταν μικροῦτσικο σὰν παιδικίσιον, παραπονεμένο καὶ ὁμορφ.

Ἡ γυναῖκα κάθησε σὲ μιὰ γωνιὰ μὲ τὰ μάτια σκυμμένα κάτω. Κρατοῦσε στὰ χέρια τῆς ἓνα μεγάλο μάτσο ἀπὸ μενεξέδες καὶ εἶχε τὴ ματιά τῆς καρφωμένη ἀπάνω στὰ λουλούδια, τὰ νὰ μιλοῦσε ὅλη τὴν ὥρα μαζί τους. Στὸ χέρι τῆς, ἓνα ἄσπρο παχουλὸ χεράκι, μιὰ χρυσὴ βέρα ἄστραφτε στὸ μεσιανὸ δάχτυλό.

Ἐνας ἐπιβάτης εἶπε κρυφὰ στὸν ἄλλον:

— Κάποια χήρα θὰ εἶνε.

Ὁ ἄλλος τοῦ εἶπε, λιγόνοντας τὰ μάτια του:

— Τί ὁμορφὴ ποὺ εἶνε!...

Ὁ πρῶτος ξαναεἶπε:

— Τὸ μαῦρο μαντύλι τὴν κάνει ὁμορφότερη...

Ὁ δεύτερος ἀνατίναξε.

Οἱ δύο μαζί γύρισαν καὶ τὴν κύταξαν μὲ γλυκὰ ματιά. Ὁ πρῶτος ἦταν ξανθός, μὲ μεγάλο μουστακὶ καὶ γαλανὰ μάτια. Ὁ δεύτερος μελαχρινός, χλωμός μὲ λίγο μαῦρο χνοῦδι ἀπάνω ἀπ' τὸ χεῖλι του.

Ἡ γυναῖκα σήκωσε τὰ μάτια τῆς καὶ τοὺς κύταξε, τὴ νὰ κατὰ πὺς μιλοῦσαν γι' αὐτήν. Τὰ μάτια τῆς ὅμως πέρασαν ἀπάνω στὸν μελαχρινό. Τὰ κατὰ μαυρα μαλλιά καὶ γένεια, τὰ μάτια τοῦ μαῦρα σὰν τὴν πίσσα, σὰν ἓνα πένθος χυμένο ἀπάνω στὸ χλωμὸ πρόσωπο, τράβηξαν τὴ θλιμένη ψυχὴ τῆς, σὰ νὰ ταίριαζαν μὲ τὸν πόνο τῆς. Χαμογέλασε καὶ ἔσκυψε πάλι ἀπάνω στὸ μάτσο μὲ τοὺς μενεξέδες, καὶ ξαναρχισε μὲ τὰ λουλούδια τὴν ὁμιλίαν ποὺ εἶχε διακόψει.

Σὲ λίγο ἔρχισε νὰ διορθῶν τὰ λουλούδια μὲ τὰ παχουλὰ, νευρικά τῆς δάχτυλα. Δυὸ κλώνοι μὲ μενεξέδες τῆς πέρασαν κάτω στὸ πάτωμα. Ὁ μελαχρινός κύριος ἔσκυψε νὰ τοὺς σηκώσῃ. Τοὺς πῆρε καὶ τοὺς πρόσφερε στὴ γυναικούλα μ' ἓνα κίνημα εὐγενικό. Ἐκείνη τὸν κύταξε γλυκὰ καὶ τοῦ εἶπε:

— Δὲν πειράζει, κύριε. Κρατῆστε τα, ἂν σὰς κάνουν εὐχαρίστηση.

Ὁ μελαχρινός κύριος εὐχαρίστησε τὴ γυναῖκα μ' ἓνα γλυκὸ χαμόγελο, ἔφερε τοὺς μενεξέδες στὰ χεῖλιά του μὲ μιὰ βαθεῖαν ἀναπνοὴ ποὺ ἔμοιαζε σὰν ἀναστεναγμός καὶ ἔπειτα τοὺς ἔβαλε μὲ προσοχὴ στὴν κομπότρουπά του.

Στὸ στρίψιμο τοῦ δρόμου ἡ γυναικούλα ἔγνεψε στὸν ὁδηγό. Ὁ ὁδηγὸς χτύπησε τὸ κουδούνι, καὶ ἡ γυναικούλα σηκώθηκε μὲ χάρι, χαιρέτισε μ' ἓνα χα-

μόγελο τὸν μελαχρινὸν κύριον καὶ κατίθηκε ἀπ' τὸ λεωφορεῖο.

Οἱ δύο ἐπιβάτες γύρισαν ἀπ' τὰ τζάμια καὶ τὴν κύταξαν. Μὲ τὸ κεφάλι σκυμένο πάντα τράβηξε τὸν δρόμο ποὺ πῆγαῖνε στὸ νεκροταφεῖο, τὸν μεγάλο δρόμο μὲ τὰ κυτάρισια.

Ὁ πρῶτος ἐπιβάτης εἶπε στὸ δεύτερο:

— Ἡ καυμένη. Πηγαίνει τοὺς μενεξέδες στὸν τάφο τοῦ ἀνδρός τῆς. Δὲν τὸν ξέχασε ἀκόμα.

Ὁ δεύτερος δὲν ἐμίλησε. Ἐσκυψε καὶ μύρισε βαθεῖα ἀπάνω στὴν κομπότρουπά του τὸ μπουκετάκι μὲ τοὺς μενεξέδες, ποὺ εἶχε μοιρασθεῖ μ' ἓνα πεθαμένο. Τὰ μάτια τοῦ λάμπαν ἀπὸ ἀγάπη καὶ ἀπὸ ζήλεια.

Τὸ λεωφορεῖο τράβηξε τὸ δρόμο του.

ΠΑΥΛΟΣ ΝΙΡΒΑΝΑΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΦΟΡΜΗ ΕΝΟΣ ΛΟΓΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΟΣ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ (*)

Η'.

Ἡ ἔθνικὴ Ποίηση, ἐκείνη ποὺ ἀναβρῶζει σὰν τὸ νερό καὶ ζῇ μὲ τὸν αἶρα καὶ μὲ τὸν ἥλιο, καὶ γίνεται μητέρα καθὲ ποιητικῆς τέχνης καλλιεργημένης ἀληθινῆς, ἡ Ποίηση καταρροενεμένη μέσα στὸ Βυζάντιο, ἐξόριστη πορεύεται μὲ τὸν ἀγρᾶμματο λαό, καὶ τριγυρίζει στὶς ἄκρες, καὶ μεγαλώνει στὶς κορφές. Ἐκεῖθι παίρνει ὅλη τῆς τὴ χάρι, καὶ τὰ φτερά τῆς θρέφει μέσα στὶς δροσιές καὶ στᾶνθη, στὶς παλληκαριές καὶ στὰ αἵματα. Ἡ ποίηση τούτη εἶναι, κυριώτατα, ἐπική. Ἀντιλαλεῖ τοὺς ἀδιάκοπους ἀγῶνες καὶ τὴ μεγάλη ἰδέαν τῆς φυλῆς, ἀγῶνιστὰ στὸ φοβερὸ πολέμιον, στὸν ἀλλόπιστον καὶ στὸν ἀλλόφυλλον, στὸ διαγυλιστὴ τοῦ σήμερα, στοῦ αὔριο τὸν καταχτητὴ. Ἡ ἔθνικὴ συνείδησις ἔχει ἀνάγκη ἐνός εἰδωλοῦ. Μὲ τὸν ἥρωϊσμό κανεὶς μεγαλουργεῖ, σὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐνέργειας. Καὶ ἀνάτειλε ὁ ἥρωας. Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας. Εἶναι πρόσωπο μυθικόν; εἶναι πρόσωπο ἱστορικόν; Εἶναι καὶ τὰ δυό. Πρέπει νὰ τόνε φανταστοῦμε, καθὼς στοχάζεσαι κάπου ὁ Μάξ Μύλλερ τοὺς μεγάλους ἥρωας τῶν φράγγικων ἐπῶν: «Ἐζήτησε, πραγματικὰ, ἓνας Ρολάντος, μπορεῖ καὶ ἓνας Ἀρθούρος. Μὰ τὰ πῖο πολλὰ ἀπὸ τὰ κατορθώματα, ποὺ τοὺς φορτώνουν τὰ μεσαιωνικὰ τραγούδια, εἶχανε γίνει πολὺ προτῆ-

(*) Βλέπε παραρτήματα φύλλο «Νουμᾶ».

τερα ἀπὸ ἥρωας μυθικούς ποὺ ξεχαστήκαν ὡς καὶ τὰ ὀνόματά τους». Τί μᾶς μέλει; Ὅποια καὶ ἂν εἶναι ἡ πηγὴ του, εἴτε μᾶς ἔρχεται ἀπὸ ὠρισμένο ὁποῖον ὠρισμένου καιροῦ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, εἴτε εἶναι καμωμένο ἀπὸ τὰ κατορθώματα ὅλων, ἀπὸ τὴν αὐτοκράτορα ὡς τὸν τελευταῖον φύλακα τῶν ἄκρων, ἡ οὐσία τ.υ. δὲν ἀλλάζει. Ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας, ὄνομα καὶ πρᾶμα, γιομᾶται καὶ σημαντικὰ δηλώνει μέσα στὴν ἱστορία μας τὴ νέα ἐλληνικὴ ψυχὴ. Ἡ ἰδέαν τοῦ ἐμπνέει καὶ τὴν ἐνέργειαν (ἐστὶν πόλεμος) καὶ τὴ σκέψιν (στὸ τραγούδι). Ὁ λαὸς ζῇ μὲ τὴν παράδοση, πλατύτερη ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Τὸ τραγούδι αὐτό, τὸ φουσημένο ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ Διγενὴς Ἀκρίτα, διαλέξε τώρα τελευταῖα γιὰ θέμα τοῦ πρωτανικοῦ τοῦ λόγου ὁ Πολίτης. Κυρίως ὅχι τὸ τραγούδι αὐτὸ ὁλόκληρον, καθὼς γοργογυρίζει ἀπειράχτο μέσα στὸν πολυπρόσωπον κύκλον του, ἀλλὰ τὸ φανέρωμα τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἀκριτικοῦ τραγουδιοῦ σὲ ὠρισμένο καιρὸ, σὲ ὠρισμένα ποιήματα ἀνθρώπων παταλειμμένων ὑπωσθηπότε μὲ τὴ γραμματικὴ παιδείαν. Τὸ «Ἐθνικὸ ἐπος τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων» εἶναι καθὼς φαίνεται, μέσα στὸ δωδέκατον αἰῶνα. Ἡ ἱστορία τῶν γραμμάτων — παρατηρεῖ ὁ Πολίτης — παρουσιάζει ἀρκούντως περίεργον φαινόμενον, τὴν σχεδὸν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀναβλάστησιν ἡρωϊκῶν ἐπῶν παρὰ τισι τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, συμπίπτουσιν ἐνιαχοῦ πρὸς τὴν ἀρύπνισιν τῆς ἔθνικῆς συνειδήσεως.

Ὅμως ἡ ἱστορία σὰ μεσαιωνικὰ γράμματα μᾶς δείχνει, καὶ γεν κώτερ' ἀκόμα, τὸ φαινόμενο κάποιας πνοῆς ποὺ ἀνέλυα καὶ σχεδὸν ὅμοια ὁδηγεῖ τὰ ἔργα στὸ δρόμον τους, σὲ ὅποιον χώρα καὶ ἂν ξανοιχτοῦνε, σὲ ὅποιον γλῶσσαν καὶ ἂν μιλήσουν, ἀντίθετα πρὸς τὰ ἔργα ποὺ φαίνονται ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησιν κ' ἐδῶθε. Ἡ μεσαιωνικὴ φιλολογία, εἶναι, σὰ καθολικὰ γνωρίσματά τῆς, κοινοτικὴ καὶ λαϊκὴ ἡ φιλολογία ἡ νεώτερη, σὰ κυριώτερα σημάδια τῆς, ἀτομικὴ καὶ ἀριστοκρατικὴ.

Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς φύλαξε τὸν πατροπαράδοτον θησαυρὸν κάπως ἀλλοιώτικα, μὰ σοφώτερ' ἀπὸ τοὺς σοφοὺς. Φύλαξε τὴ γλῶσσαν τοῦ στή ζωὴ ἀλλάζοντας καὶ μεταμορφώνοντας τὴν, ἐκεῖ ποὺ οἱ σοφοὶ τὴ φυλάζανε σὲ παγοθήκες. Φύλαξε τὴν ἱστορίαν καὶ τὴ θρησκείαν του, ἀλλάζοντας καὶ μεταμορφώνοντας τα, ἐκεῖ ποὺ οἱ γραμματισμένοι: τὰ φυλάζανε σὲ ἑοικυῖα καρφώματα πρὸς ὀνόματα καὶ ἱστικίους πεπερασμένους. Οἱ Ἡρακλῆδες τοῦ καὶ οἱ Ἀχιλλεῖδες

Ὁ Γκιζιὸς ἔχει σκόλη. Ἡ γυρίση σὲ καμιά δεκαριά μέρες. Ἐγὼ εἶμαι ὁ κ. Ἀρτός, φίλος του καὶ ἀντικαταστάτης του, ὅσο λείπει».

Ὁ κ. Ἀρτός ἄρισε τοῦ Ἀντρέα. Νέος τριάντα πέντε τριάντα εἴη χρονῶ, μὲ ὁμορφὰ ξανθὰ γένεια καλοχτενισμένα, μὲ μακτὰ γαλανὰ ἐξυπνά ποὺ δειχνάνε ἀπόφαση καὶ ἐνέργειαν, εὐλιχνεία καὶ κάποια γλυκάδα, ἡλυσος στοὺς τρόπους του, ντυμένος κιόλας μὲ γούστο, μικρὸς στανάστημά του καὶ παχουλόςτοιμος. ὁ κ. Ἀρτός ἔμοιαζε ἱκανὸς στὸν κλάδον του καὶ τίμιος στὸ φέρισμό του, γιατί τοῦ δῆλωσε τὴν προθυμίαν του καὶ πὺς εἶναι στὴ διαθεσὴν του, μὰ πρόσθεσε ἀμέσως πὺς ἂν ὁ κ. Ὀλπιέρης προτιμᾷ τὸν Γκιζιόν, νὰ μὴν ντρέπεται διόλου καὶ τοῦ μνησθῇ. Ὁ Ἀντρέας φυσικὰ καιρὸ δὲν εἶχε ὥσπου νὰ γυρίσῃ ὁ Γκιζιὸς καὶ δηγήθῃ τοῦ κ. Ἀρτοῦ τὰ κυριώτερα ἐπισόδια τῆς ἀβώστιας. Δίσταζε ὅμως ἀκόμη. Δίσταζε, γιατί ὁ Κλυζιὸς τοῦ παρᾶγγελε ἦρτὰ νὰ φωνάξῃ τὸν Γκιζιόν. Ἰσως καὶ ὁ Ἀρτός γιὰ τέτοιον λόγον νὰ τοῦ εἶπε πὺς τραβιέται: μπροστὰ στὸ συνάδερφό του, ἐπειδὴ ὅταν ἓνας Κλυζιὸς σοῦ συστήνῃ τὸν τάδε, μπορεῖ ἄχαφρα καὶ νὰ τοῦ κακοφανῇ ποὺ ἓνας ἄλλος δέχτηκε τὴν ἰδίαν τὴν πελατεῖαν. Συλλογίστηκε ὁ Ἀντρέας νὰ κάμῃ ἓνα πῆδημα ὡς τοῦ

Κλυζιῦ, νὰ τὸν συμβουλευθῇ καὶ τάδε. Τὸ μολόγησε ἐξημέρη τοῦ κ. Ἀρτοῦ, καὶ ὁ κ. Ἀρτός, ὅχι μόνον δὲν πειράχτηκε, μὰ τὸν παρακάλεσε κιόλας νὰ μιλήσῃ ἀμέσως τοῦ μεγάλου τοῦ γιατροῦ. Τί παραξένον; Ἐστὶ γνωρίζονταν κάπως καὶ ἀρτός μὲ τὸν καθηγητὴν, καὶ σὲ καθὲ ἀπάγγελμα, εἶχε ἀνάγκη νὰ γνωρίστῃ στὴν ἀρχὴ μὲ τοὺς γνωστούς. Συμφωνῆσαν πὺς τώρα τώρα θὰ τρέξῃ ὁ Ἀντρέας καὶ νῆχῃ τὴν καλοσύνην νὰ προσμένῃ μιὰ ὥρα ὁ κ. Ἀρτός. Ἡ ἀλήθεια ὁ Κλυζιὸς ἔφησε μάνι μάνι σπουδαστῆρι καὶ ἀβώστους, νὰ τὸν συντύχῃ. Δυσχερστάθηκε λιγάκι ὁ Ἀντρέας στὰ πρῶτα λόγια τοῦ Κλυζιῦ. Δὲν ἤξερε τὸν Ἀρτό. Ἀδύνατον λοιπὸν καὶ νὰ μορφώσῃ γνώμη. Δὲν ἤκουσε οὔτε τὸν ὄνομα του. Μὰ δὲ σημαίνει, λέει. Τὸ μόνον σπουδαῖον εἶναι νὰ πάρῃς γιατρὸν ποὺ σὸν τὸν Γκιζιόν. νὰ χρημάτισε τρία χρόνια ἐσωτερικὸς καὶ νὰ σταθῇ καθηγητὴς τοῦ Νοσοκομείου τοῦ περιφημοῦ τοῦ Γκαρνιέρη, τοῦ πατέρα πάσας μελέτης καὶ πάσας θεραπείας, γιὰ νεφρικούς, φρουτικούς καὶ παρόμοιους. Νὰ βωτήσῃ λοιπὸν τὸν Ἀρτό ἂν ἐργάστηκε μὲ τὸν Γκαρνιέρη καὶ νὰ πόφασισῃ τότες ὁ ἴδιος. Σὰ νὰ τοῦ ἔδωσε μαχίστα καὶ θαρρὸς, γιατί τοῦ ἀνᾶφερε ὁ Ἀντρέας ἓνα λόγο τοῦ Ἀρτοῦ γιὰ τὸν καθητηριασμό, καὶ παρατήρησε ὁ

Κλυζιὸς πὺς ἀφοῦ γνωρίζει τόσο δύσκολη τέχνη, θάνα ἄξιος γιατρός.

Καὶ τόντις ἔμαθε, ὅταν ξαναπῆγε στοῦ κ. Ἀρτοῦ, πὺς ἐφτὰ χρόνια δούλεψε μὲ τὸν Γκαρνιέρη, πὺς τοῦ χρησίμεψε σὰν εἶδος βοηθός ἡ παραπτεκάμενος, μόνον μὲ τὴ διαφορὰ ποὺ δὲν μπόρεσε στὰ νιάτα του νὰ διαγωνισθῇ γιὰ ἐσωτερικόν, ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ ζήσῃ τοὺς γονίους του καὶ ἀμέσως νὰπαγγεληθῇ, ἔμα τελειοφοίτησε. Λοιπὸν καὶ ἀρτός σὰν τὸ Μαλαμί. Στοιχάστηκε ὁ Ἀντρέας πὺς οἱ τίτλοι μπόσικοι, πὺς ἐσωτερικός, ἐξωτερικός ἡ εἴποτα, τὸ ἴδιον, τὸν παρακάλεσε νὰνέβῃ στὰμάζι ποὺ τὸν πρόσμενε κατὰ καὶ δίχως ἄλλα χασομέρια, κουβεντιάζοντας γιὰ τὰ καθέκαστα τῆς ἀβώστιας, στὸ μεταξὺ, τὸν ἔφερε σπῆτι του, νὰ δῇ τὴν Κατινούλα. Εἴτανε, καθὼς τὸ σημειώσαμε, τετάρτη, τριάντα τοῦ Σποριᾶ. Νὰ λοιπὸν ποὺ δὲν ἀποσώθηκε ὁ Σποριᾶς, ὁ μήνας τῆς Ὀλίας, δίχως νὰ ἐνεργήσῃ, δίχως νὰ παλέψῃ καὶ πάλι ὁ Ἀντρέας.

Ἀπὸ τὴ μέραν ἐκείνην ὅπου ἦρθε ὁ Ἀρτός πρώτη φορὰ, ὡς τὰ ἔμπα τοῦ Μάρτη, ἄρχισε γιὰ τὸν Ἀντρέαν καινούρια ζωὴ. Πυλινεφρία, σὰν τὸν Κλυζιόν, διαγνωστικὴς καὶ ὁ Ἀρτός. Συγκαίρια ὅμως τοῦ εἶπε — ἀμὲ, τί ἄλλο νὰ τοῦ πῇ; — πὺς οἱ ἀβώστεις ἀ-

καὶ οἱ Μῆδοι καὶ οἱ Πέρσες τοῦ εἶναι οἱ Σαρακηνοὶ καὶ οἱ Τούρκοι τοῦ καὶ τὰ πολυονόματα παλληκαρία τῶν ἀκριτικῶν καὶ τῶν ἀρματωλικῶν τραγουδιῶν του· ἔτσι καὶ οἱ Ἀπόλλωνες καὶ οἱ Ἀθηνῆς γίναντο Ἀἱ Γιώργηδες καὶ Παναγιές.

★

Τὸ ἐθνικὸ ἔπος τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων διπλὴ ὄψιν μᾶς δείχνει. Τὴ μιᾶν ἀγνὴ δημοτικὴν, ὅμως ἀδούλευτη καὶ σκορπισμένην ὡς Ἰλιάδα ἀπὸ Ὀμηρίδης, μὰ ποῦ δὲν ἦρε τὸν Ὀμηρὸν τῆς. Ἡ ἄλλη τοῦ ὄψιν εἶναι ὡς εἶδος «ἀρματωλικὴ ἱποποιία» ποῦ θὰ τὴν ἔγραφε κανένας Ἀντωνιάδης τοῦ βυζαντινοῦ καιροῦ, μὰ λιγότερο γραμματισμένος, λιγότερο ἐπιτηδεύων στιχουργός, λιγότερο ὁμαλός, ὅμοια ἀναιμικός, κ' ἐδῶ κ' ἐκεῖ μὲ κάποιες γοργές δεκαπεντασύλλαβες ἀστραπὲς γεννημένους ἀπὸ τῆς φλόγας τῆς δημοτικῆς Μούσας. Ὁ Πολίτης, ἀντίθετα μὲ τὴ γνώμη ἄλλων σοφῶν, καὶ, καθὼς φαίνεται, πολὺ πειστικώτερα, φρονεῖ ὅτι τὰ ἀκριτικὰ τοῦτα ἔπη, καθὼς μᾶς παραδόθηκαν ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ποῦ τυπώσαν Σάβες καὶ Λεγράντοι, Λάμπροι καὶ Μηλιαράκηδες, γίναντο ὕστερ' ἀπὸ τὰ ἀκριτικὰ δημοτικὰ τραγούδια, ποῦ τὰ ἔχουνε μπροστὰ τοὺς οἱ μισογραμματοςμένοι ποιητὲς τῶν ἐπῶν, καὶ κάπου κάπου δανείζονται ἀπὸ κεῖνα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὕλικόν τους, καὶ στίχους τους. Ὅμως οἱ νωροπερήφανοι τραγουδιστὲς αὗτοί, ἀντίθετα μὲ τὰ λαϊκὰ πρότυπά τους, ποῦ, καὶ ἀπλοὶ συγυριστὲς ἐκείνων ἀπομένοντες, κ' ἂν ξέρανε νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ κεῖνα καθὼς πρέπει, θὰ μπορούσαν νὰ δημιουργήσουν ποιήματα γιὰ τὴν ἀθανασία, — οἱ τραγουδιστὲς αὗτοί φιλοδοξοῦσαν νὰ συνθέσουν ποιήματα ἠθικοπολιτικά καὶ ἠθικοποιητικά, ποιήματα ἱστορικά τάχα καὶ σοβαρά, μὲ παντελὴ καταφρόνηση πρὸς τὸ λυρικὸ μεθύσι καὶ πρὸς τὸ θρησκευτικὸ μυστήριον τοῦ μέθου· δηλονότι ποιήματα ἀπὸ στοιχεῖα πεζολογικὰ καὶ ἀντιποιητικά. Καὶ ἀπλοὶ διασκευαστὲς τῶν λαϊκῶν πρότυπων κ' ἂν εἶναι, καθὼς τοὺς θέλει ὁ Πολίτης, δὲ θὰ ἐμπόδιζε τοῦτο νὰ σπείρουν στὰ ἔργα τους τὴν ποιητικὴν τους χάριν, ἂν εἶχαν. Ἰνὼρίζουμε πὼς ἀθάνατα ποιήματα γινῆκαν, ἀπὸ τὸ Σαῖξπηρ ὡς τὸ Γκαίτε, καὶ πρὶν ἀπ' αὐτοὺς κ' ὕστερ' ἀπ' αὐτοὺς, ἀπὸ ἀπλὰ δανεισμάτα καὶ συγυρισμάτα τέτοια. Ὁ Πολίτης θέλει τοὺς ἀκριτικούς αὐτοὺς στιχοπλέχτες μαθητὲς, νὰ ποῦμε, τοῦ Μανασσή, τοῦ γνωστοῦ βυζαντινοῦ στιχογράφου τῆς ἐφτά φορές χιλιόστιχης «Χρο-

νῆς συνόψεως» καὶ ἄλλων συντομώτερων στιχουργημάτων. Μὰ ὁ Μανασσῆς, ἂν ὄχι τίποτ' ἄλλο, ἔχει τὸ αἶσθημα τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ στίχου, εἶναι πάντα μάστορ τῶν στίχων, καὶ κάποια μέρη ἀπὸ τὸ χρονικὸν του (καὶ μ' ὅλες τὶς κριτικὰς τοῦ Λέσιγγ) καὶ πῶς πολὺ ἀπὸ κάποια τοῦ τώρα ὕστερα δημοσιευμένα ποιήματά του στὸ περιοδικὸν τοῦ Κρουμπάχερ θὰ μπορούσαν ἀκόμη καὶ σήμερον εὐχάριστα νὰ διαβαστοῦν ἀπὸ κείνους ποῦ ὀρέγονται τὶς ρυθμικὰς τυμπανοκρουσίες. Οἱ ἀκριτικοὶ ποιητὲς δὲν ὑποφύλασσον τίθαι πῶς πλαστικὸς στίχος. Οἱ στίχοι τοὺς οἱ πῶς πολλοὶ, χαλαροὶ, μαλακοὶ, λαθεμένοι, πᾶνε τρικλίζοντας· μόλις τοὺς ἀνασηκῶναι ἐδῶ κ' ἐκεῖ κάποιον ἀθέλητον φύσημα δημοτικῆς αὐρας. Κ' ἔπειτ' ἀντὶ νὰ στύψουν τὰ λουλούδια ποῦ κρατοῦσαν, γιὰ νὰ βγάλουν τὸ μῦρον, τὰ ξεράνανε στὸν ἥλιο τὰ λουλούδια, γιὰ νὰ τὰ κάνουν ἄχαρα γιατροσόφια. Καὶ ὅμως αὐτὰ τὰ μισὰ καὶ ἀδύνατα ἔργα εἶναι κ' ἔτσι μιὰ πολύτιμη πηγὴ στὸν ἱστορικὸν καὶ στὸν ποιητὴν καὶ σὲ κάθε τεχνίτη τῶν περασμένων ξαναζωντανευτῶν, καὶ κάπου ἀπὸ τὴν ἀσκημίαν τους λαχταρίζει μιὰ ζωὴ ποῦ δὲν τὴ βρίσκεις μέσα στὰ μαστορέματα τῶν Μανασσῶν.

★

Μὲ τὴ μελέτη τοῦ ὁ Πολίτης ἀπάνουν στὸ «Ἄσμα τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ» δὲ μᾶς εἰδείξε μονάχα τὴ μυθολογικὴ καὶ τὴ λαογραφικὴ σπουδαιότητα τοῦ περιφημοῦ τραγουδιοῦ· μᾶς ἔκαμε νὰ στοχαστοῦμε, μπροστὰ καὶ στὴν καλλιτεχνικὴ ὁμορφάδα τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ «Βρυκόλακα», ἐντύπωση ποῦ μᾶς χτυπάει στὸ διάβασμα κ' ἄλλων πολλῶν ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια μᾶς, πὼς τὰ τραγούδια αὐτὰ δὲν ἔχουνε μόνον σχετικὴ ἀξία καὶ πὼς δὲν πρωτεύουν μονάχ' ἀνάμεσα στὰν ἀλόγα λαογραφικὰ μνημεῖα ἄλλων ἐθνῶν, μὰ πὼς εἶναι ὡς ἔργα Τέχνης, καὶ πὼς μπορεῖ περήφανα νὰ συγκριθοῦν, ὄχι λίγα ἀπὸ κεῖνα, μὲ ὠρισμένα ἔργα, μὲ τὸ δεῖνα ποίημα τοῦ δεινὰ περίφημου Εὐρωπαίου ποιητῆ, καθὼς τώρα τελευταῖα ἔκαμε ὁ Ἰταλὸς Παβολίνης. Μιλώντας γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴν σύνθεσιν τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους ὁ κ. Πολίτης, παρατηρεῖ πὼς κ' ἐδῶ ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἄφησε πίσω τοὺς ἄλλους λαούς, ἀπρόεβη ἐν τῇ ἐποποιίᾳ αὐτοῦ περαιτέρω»· ἔτσι στὸ τραγούδι τοῦ ὁ λαὸς τοῦτος, πηδώντας πέρ' ἀπὸ τοὺς φράχτες τῆς λαϊκῆς παράδοσης ἢ τῆς ἱστορίας, μπαίνει στὰ σύνορα τῆς Αἰσθητικῆς.

φτὲς, ἂν καὶ δὲ γιατρεύονται καθαφτό, θεραπεύονται περίφημα, πὼς ἔχει πελάτες κάμποσους πνευμονικούς, γέρους μάλιστα, καὶ πὼς ἡ ἄρρωστη μπορεῖ νάντζη, θέλεις τρεῖς τέσσερις μῆνες, θέλεις τρία, τέσσερα, πέντε, δέκα χρόνια. Γιατί ὄχι; Κατὰ τὸν ἄθροισμα, κατὰ τὴ δύναμιν τοῦ καθενὸς μᾶς. Ὅσο λίγο κ' ἂν τὸ πιστέψῃς ὁ Ἀντρέας, μ' ὅλο τὸν πόθο μέσῃ του νὰ τὸ πιστέψῃ, δὲ βιάσασθαι, τὸ πρόφταζε τοῦ κ. Κουφί, νὰ δοκιμάσῃ, νὰ δῇ τώρα τί θὰ ἀποκριθῇ. Καὶ τόντις, μολινοῦ, ἐρχότανε ταχτικὰ ὁ κ. Ἀρτὸς, εἶχε τὴν ἀδυναμίαν ὁ Ἀντρέας νὰ κρατήσῃ ἀκόμη τὸν κ. Κουφί, ποῦ δὲ φρόντιζεν ἀχαμνὰ γιὰ τὴν πληγὴν, ὅπως φανήκε τοῦ Ἀντρέα, καὶ τὸν ἀπόλυσε μόνον τὶς πέντε τοῦ Γενάρη· τοῦ κόστιζε κάμποσον κιάλα τὸ γιατροῦδάκι, δέκα φράγκα τὴ βίζιτα, ὅλα μαζί, ἐξακόσια ἐβδομήντα φράγκα χρυσά, τὸ μισὸ δηλαδὴ ἀπὸ κεῖνον ποῦ τοῦ κόστιζε τὸ χειρουργημα τοῦ κ. Σεβίλια ἢ ὁ γλυτωμὸς τῆς Κατινούλας, ἐνῶ δὲ σταθῆκε ἄξιός ὁ καημένος ὁ Κουφὲς οὔτε νὰ κλείσῃ τὴν πληγὴν οὔτε νὰ καταλάβῃ τί τρέχει. Τόννοιθε κ' ὁ ἴδιος πὼς ἐσφαλε φυσικὸ καὶ νὰ δυσχεραστῇ καίτοι, μαθώντας πὼς φωνάζανε ἄλλοι ἰδιογνωστὴ γιατρός. Ἀρτὸς ἀκολούθησε σύστημα διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν Κουφί, τὸ

σύστημα ποῦ καθὼς ἔλεγε, τοὺς σύστηνε πάντα ὁ Γκαρνιέρης στὴν παράδοσιν.

— «Ὅταν εἶναι ἄρρωστημένο τὸ νεφρὶ, μὴν ἀπελπίζεστε· νὰ θεραπεύετε τὴ φύσιν κ' ἴσως κατὶ βγῇ».

Σὰν τὰκουσε ὁ Κουφὲς ἀπὸ τὸν Ἀντρέα, ἔκαμε μιὰ περίεργη γριμάτσα.

— «Ἔτσι; θάρχιζεθε θεραπείματα μὲ τὴ φύσιν; Αἱ! μὰ τότες μπορεῖ νὰ βαστάξῃ καιρὸ ἢ δουλειά, πολλὴ καιρὸ!»

Δὲν περιγράφεται τὸ ὄφρος τοῦ τῇ στιγμῇ ποῦ κατεβαίνοντας μὲ τὸν Ἀντρέα τὴν ἀλλεία τοῦ σπιτιοῦ, ἐκεῖ ποῦ δὲν τὸ πρόσμενε νὰ γίνῃ λόγος γιὰ τὴ φύσιν, ποῦ ἐξέφυγε τέτοια παρατήρηση. Λὲς καὶ κατσούφιαζε, λὲς καὶ ἀναστράζε, σούφρωνε τὰ φρύδια του, σὰ νὰ εἶταν ἀμαρτία ἀπὸ πεισμάτων ἢ ἄρρωστη καὶ δὲν ξεπαστρεβοῦσαν ἀμέσως, ἐνῶ ἡ ἐθγενεῖα τοῦ τῆς εἶχε μόνον δύο μῆνες διορίαν.

— «Ὅτ' ἀναστρεφῇ, φοβοῦμαι, καὶ τάποτίλεσμα θὰ μείνῃ τὸ ἴδιον».

Συνάμα, γιὰ νὰ προφυλαχτῇ, τηλεσιάζοντας στὴν πόρτα, πρόστεισε πὼς ἀλήθεια μοιάζει· σὰ νὰ γύρισε στὸ καλῆτερον, σὰ νὰ ἔλλαζε ξαφνικὰ ἡ Κατινούλα. Οὔτε νὰ λοιπὸν οὔτε ὄχι.

Καὶ τώρα μὲ τὸ λόγο τοῦ γιὰ τὸ ἐθνικὸν μᾶς ἔπος μᾶς δίνει νὰ στοχαστοῦμε μιὰν Ἰλιάδα ποῦ δὲν περιμαζώχτηκε, μιὰν Ἰλιάδα ποῦ δὲ φανερώθηκε— ὅσο κ' ἂν ὑπάρχει μέσα στὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων— γιὰτὶ ἔλειψε ὁ Ποιητὴς. Ἡ Πεντάμορφη κοιμισμένη ἀπόμεινε, γιὰτὶ δὲ φάνηκε τὸ Βασιλόπουλον ποῦ θὰ τὴν ξυπνήσῃ. Ἄν ἀνεφάνετο μεγαλοφυὲς ποιητὴς— λείει ὁ Πολίτης— δυναμένος νὰ συγκροτήσῃ ταῦτα (τὰ ἐπεισόδια τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου) καὶ συναρμόστῃ εἰς εὐρὺ σύνολον, θὰ ἐδωροφόρει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἔπος ἐφάμιλλον τῆς Ἰλιάδος, διότι ἡ ὕλη αὐτοῦ δὲν ὑστερεῖ· κατὰ τὸ κάλλος καὶ τὸ μέγεθος τῆς ὕλης τῶν δημοικῶν ἐπῶν. Μπορεῖ νὰ ξεχωρίσῃς δύο ἀφορμὰς ποῦ ἐμποδίσαν νὰ γεννηθῇ στὸ Βυζάντιον ὁ ποιητὴς ὁ ἐθνικός, ὁ ἀκριτικός Ὀμηρος. Ἡ πρώτη ἀφορμὴ ὁ, γενικώτατα, ἀντιποιητικὸς ἀέρας τοῦ ρωμαϊκώτατον στὴν ἀρχήν, ἑλληνιστικώτατον ὕστερα, μὰ πάντα σχολαστικοῦ Βυζαντινοῦ. Ἐνῶς εἶτανε καιρὸς, πρὶν ἔρθῃ ὁ Τούρκος, πὼς νὰ φανῇ— νὰς τέτοιος ποιητὴς! Στὸ ἐγκώμιον ποῦ ἔγραψε τῆς μητέρας τοῦ ὁ πῶς μεγάλος σοφός, ἀνάμεσα στοὺς Βυζαντινοὺς τοῦ δέκατον αἰῶνα, ὁ περίφημος Μιχαὴλ Ψελλός, εἶδος τι βυζαντινοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τὴν πολυσύνθετον σοφίαν τοῦ καὶ τὴν περιέργειάν του γιὰ νὰ καταλάβῃ τὸ καθεστῆ, μᾶς ἀναφέρει ὡς ἐν' ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα σημάδια τῆς μητέρας τοῦ, πὼς φρόντισ' ἐκείνη προσεκτικώτατα νὰ μὴ τοῦ παραγοιστῇ τὸ κεφάλιν, σὰν εἶτανε παιδί, μὲ λαϊκὰ παρχμύθια, καὶ τοῦ μαθάνει ἱστορίας ὅλο κ' ἀπὸ τὴν ἱερὰ Γραφὴν, τὰ συνετὰ καὶ ἠθοπλαστικά τοῦ Ἡσίου καὶ Ἰακώβ καὶ Ἰωσήφ, κ' ὅλες τέτοιαι· αὐτὰ γιὰ τὴν μητέρα τοῦ Ψελλοῦ καὶ παραμύθια δὲν εἶταν, καὶ εἶταν ἀλαθευτὲς παιδαγωγικὲς συνταγὲς προκατῆς καὶ ἀρετῆς. Καὶ ἡ μητέρα τοῦ Ψελλοῦ, βέβαια γυναίκα τοῦ καιροῦ τῆς ἀπὸ τὶς ἀξιώτερες, μὲ θυμὸν μιᾶν ἑλλήνιστον γυναίκα, μιᾶν ἑλλήνιστον μητέρα, τὴ μάνα τοῦ Γκαίτε. Ἀντίθετα καίτοι ἡ Γερμανίδα μητέρα ἀναθρεψε τὸ παιδί τῆς μὲ τὴν ἀγάπην καὶ μὲ τὴν λαχρῆν τοῦ δημοικοῦ παραμυθιοῦ. Τὰ δύο τόσο μακρυσμέναι τὸνα ἀπὸ τᾶλλον παραδείγματ' ἀπὸ τὴ ζωὴν— μέσα στὴν πῶς κριτικὴν στιχμὴ τῆς, τὴν παιδικὴν— ἐνὸς μεγαλοφάνταστου σχολαστικοῦ κ' ἐνὸς μεγαλοφάνταστου ποιητῆ ἔχουνε μιὰ ζωηρὴ λάμψιν στοὺς δύο καιροὺς· στὸ Βυζάντιον τοῦ δέκατον αἰῶνα καὶ στὴν ξαναγεννημένη Εὐρώπῃ τοῦ 18ου αἰῶνα· καὶ μᾶς δείχνουν καὶ τὰ δύο κλειδιά ποῦ ἀνοίγουν, ἐποῦτο τὴν πόρταν τῆς κα-

Τοῦ ἔδωκε δρόμον στὸ τέλος ὁ Ἀντρέας, μὰ τοῦ εἶπε πόσο λυπάται ποῦ ξαντίας τοῦ χασομερήσανε, γιὰτὶ ἀμέλησε ἀλάκαρον μῆνα, ἐνάμιστον μάλιστα, νὰ κοιτάξῃ τὸ νεφρὶ, καὶ στὸ μεταξύ δὲν καταπιαστῆκανε τίποτα γιὰ τὸ κορίτσι. Ἐσκυψε γλυκὰ τὸ κεφαλάκι τοῦ ὁ Κουφὲς, γλυκὰ χαμογέλασαν τὰ γένεια τοῦ καὶ δὲν ξεστόμιζε λέξιν. Τί ἀνάγκη; Μήπως δὲν τὸν σκέπαζε ὁ Κλυζιὸς, ποῦ τηλεφώνησε τότες τοῦ Ἀντρέα πὼς θεραπεία δὲν ὑπάρχει. Ἀκόμη καὶ νὰ τὴν θεραπεύει ὁ Κουφὲς γιὰ τὸ νεφρὶ τῆς, τοῦ κάκου. Πέρα δὲ θὰ τὰβγαζέ. Ἀπὸ ὑπνονοῦσε τώρα κ' ἡ γλυκειὰ τοῦ ἡ σιωπῇ.

Ὡστόσο, προτοῦ φύγῃ ὁ Κουφὲς, πολλὴ τιμὰ τοῦ ἔφερε μιὰ μέρα καλὴς πληροφορίας γιὰ τὸν Ἀρτὸν, ἀπὸ ἐναν ἰστωπερικὸν φίλον τοῦ τὸν γινώριζε. Ὁ Ἀντρέας ἀνυσκουσε λιγὰκι, δὲν ἤξερε τὸ κατὰ κάτω τί ἀξίζει ὁ Ἀρτὸς, ἐπειδὴ κ' ὁ Γκιζιὸς δὲν ἀνάφερε καὶν τὸνομα τοῦ, ἀπαντώντας στὸ γράμμα ὅπου τοῦ μνηνοῦσε ὁ Ἀντρέας πὼς στὴ θέσιν τοῦ παρακάλεσε τὸν ἀντικαταστάτην τοῦ. Ἀπόρησε καὶ ξαναγράψε, νὰ ρωτήσῃ. Τοῦ τὸν παίανσε ἀμέσως ὁ Γκιζιὸς καὶ πρόστεισε πὼς ἄμα γυρίσῃ ἀπὸ τὴν ἐξοχὴν, θάρθῃ σπῆτι τοῦ ὁ ἴδιος. Τὰβρισκε λοιπὸν ὁ Ἀντρέας σὰ σκούρα τὰ πράγματα. Μὰ ὅταν παρ-

πως άγρονς δασκαλικής πολυγλωσσίας, κ' έκείνο τήν πόρτα τής σοφίας τής δημιουργικής. Καμιά φορά, γιά τὸ ξετύλιμα τοῦ σπόρου τής μεγάλης Φαντασίας, πού πλάθει, βλέπουμε πὸς ώφέλησε πὸ πολύ ἀπὸ τὰ ἐπίσημα παιδαγωγικά προγράμματα τοῦ σπιτιοῦ καὶ τοῦ σχολειοῦ, μιὰ δούλα μὲ τὴ φυσικὰ τῆς γλώσσα, μιὰ παραμύθια μὲ τοὺς ζωντανούς τῆς μύθους. Στὶς δούλες καὶ στὶς παραμάνες — καμιά φορά — κι ὅσο θέλουν ἄς γελοῦν οἱ σοβαροὶ — τὰ πὶο μεγάλα ἔθνη χρωστᾶνε τοὺς πιο μεγάλους τοὺς τέχνητες!

Μὰς λένε γιά τὴν Ἰταλία τοῦ καιροῦ τοῦ Δάντη πὸς καλὰ καλὰ δὲ γνώρισε τὴν ἐποχὴ πού γιά τὴν ἄλλη Εὐρώπῃ λέγεται μεσαιῶνας, πάντα κληρονόμα ἢ Ἰταλία πὸς ἔμεση τῆς Λατινικῆς παιδείας καὶ πὸς κοντὰ στὴν ἀρχαία Ρώμη. Αὐτὸ πού εἰπώθηκε γιά τὴν Ἰταλία πὸς πολύ ἀληθεύει γιά τὸ Βυζάντιο. Ἀνίσως μεσαιῶνας, κυριώτερα, θὰ πῇ. ὁλοτελὴ παραμόρφωση, ξεμάκρμα, πνίξιμο τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς παράδοσης, τὸ Βυζάντιο βέβαια δὲν τότε γνώρισε τὸ μεσαιῶνα τοῦτο. Τὸ Βυζάντιο βᾶσταξε καὶ φύλαξε τὴν Ἑλληνικὴ Ἀρχαιότητα. Τὸ εὐτύχημα τοῦτο εἶχε ἀντιστάκωμια μιὰ σφοδρά. Τὸ Βυζάντιο μπορεῖ νὰ μὴ γνώρισε μεσαιῶνα· μὰ καὶ μαζὶ, καλὰ καλὰ δὲ γνώρισε — κι ὡς τὴν ὥρα ἀκόμα σὲ καποια τοῦ σημαντικὰ σημεῖα ὁ νέος ἑλληνικὸς κόσμος — οὔτε τὸ πανευρωπαϊκὸ ξημέρωμα πού λέγεται Ἀναγέννηση. Τὸ Βυζάντιο τὴ φύσηξε καὶ τὴ βοήθησε τὴν Ἀναγέννηση τὴν ἐσπείρε, σὺν ἰδέα κοσμοπολιτικῇ. Μαγεμένο καὶ δεμένο ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο κόσμο τὸ Βυζάντιο, μὲ ὅλα τὰ καλὰ πού μᾶς ἔφερε, ὅσο κι ἂν μᾶς χάρισε ἀνάμεσα στᾶλλα ἀληθινὴ ἱερὴ ποίηση, (ἀνεξάρτητη καὶ τούτη πάντα ἀπὸ τὴ δουλικὴ ἀρχαιολατρεία), στέκεται ἀφορμὴ νὰ λείψῃ ὁ μέγας μὲ τὴ φωτεινὴ συνείδηση ἀκριτικὸς ποιητῆς. Πού θὰ μπορούσε νὰ σκαρβῇ τετοιο τέρας μέσα στὴν περιφρόνηση τοῦ ζωντανοῦ ἐθνικοῦ στοιχείου, τῆς ζωντανῆς ἐθνικῆς ζωῆς, κ' ἔτσι καὶ τῆς ἀληθινῆς καὶ ἀθάνατης ὁμορφίας;

*

Τὸ Βυζάντιο δὲν τὴ χάριξε τὴν Ἀναγέννηση· ἴσως θὰ τὴ χαίρονταν ἀργὰ γλήγορα· μὰ δὲν πρόφτασε· ὤνηκε ὁ Τούρκος. Καὶ νὰ ἡ δευτέρη ἀφορμὴ πού σταμάτησε τὸν ἐρχομὸ τοῦ ποιητικοῦ Μεσοίμας. Ἡ τούρκικη σκλαβιά. Ὅλα βυθίζονται καὶ πνίγονται. Μοῦ ἔρχονται τώρα στὴ θύμησιν δυὸ ἀν-

θρώποι, οἱ παραστατικώτεροι τοῦ ἑλληνικοῦ νοῦ· ὁ ἀπὸ τὸ Μιστρά φιλόσοφος Γεμιστὸς ἢ Πλήθων καὶ ὁ Κωνσταντινουπόλιτης ποιητῆς Μάρουλλος Ταρχανιώτης. Ὁ πρῶτος χτίζει τὴ μαγικὴ νεοπλατωνικὴ Πολιτεία του, σὰ μὲ τὴ βοήθεια ζωτικῶν, στήσωστα τ' ἀπάνου θίμελα τῶν περασμένων, καὶ φεύγει χωρὶς νὰ καταδεχτῇ νὰ πιᾶσῃ μὲ τὸ χέρι του τὸ σφυγμὸ τῆς ζωῆς. Παραστρατισμένο σὰ νερά μας ἀδέρφι τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Πλωτίνου. Ἀνάφτει στὴν Ἰταλία τὴν Ἀναγέννηση, καὶ καίεται — ὁ ἴδιος ὄχι, μὰ τὸ πολῦτιμο βιβλίον του, τὸ ἴδιο κάνει — ἀπὸ τὸν καλογηρικό μὰ καὶ δικαιόκριτη κάπως φανατισμὸ τοῦ Πατριάρχῃ Γεννάδιου. Ὁ δεύτερος, ὁ ποιητῆς Μάρουλλος, τοὺς μεγάλους τοῦ μὲ λουκρικτὴ πνοὴ φυσιολατρικοὺς ὕμνους (κάποια κομμάτια ἀπ' αὐτοὺς μᾶς τὰ μετᾶφρασε ὁ Σάβας σὲ βιβλίον του «Ἀθῆναι καὶ Βυζαντινὸν») τοὺς γράφει στὴ λατινικὴ γλώσσα· γιὰπὶ, ἔλεγε, κανεὶς ἀπὸ τοὺς ὁμογενῆδες τουδὲν εἶχε ἀπομείνει ἄξιος γιά νὰ μελετᾷ τὴν ποίησιν ἀπὸ τὴν Φλωρεντία ὡς τὸ Παρίσι, ἀντίζηλος ἐνὸς περίφημου ποιητῆ, τοῦ Πολιτιανοῦ, καὶ δάσκαλος ἐνὸς ἄλλου ποιητῆ, πὸς περίφημου, τοῦ γάλλου Ρονσάρ, ἀφήνει τὰ σημάδια του στὴν αὐγὴ τοῦ μεγάλου ξανανθισμοῦ τῆς ποιητικῆς τέχνης τῶν Φράγκων, ἐκεῖ πού δὲν ἀφίνει στὴν πατρίδα του παρὰ τὴν ἀέρινη παράδοση τοῦ παλληκαρισμοῦ του· γιὰπὶ καὶ Στρατιώτης εἴτανε. Κανέναν τοὺς, κανέναν δὲ στοχάστηκε σὺν τὸ Δάντη.

Ἕνας τρίτος ἀπομένει, ἐξόριστος αὐτὸς κι ἀποδιωγμένος, μέσα στὴ νύχτα τῆς σκλαβιάς. Ὁ λαὸς μὲ τὸ Τραγοῦδι του, πέρα σὰς βουνά, σὺν ἀποκηρυγμένο, ζῇ καὶ τρανεύει. Λένε πὸς τὸ βασιλιά Κωνσταντῖνο τὸν Πορφυρογέννητο πολὺ τὸν ἐνοχλοῦσε ἡ δόξα ἐνὸς συγχρόνου του, τοῦ στρατηγοῦ Πανθήριου, τοῦ πολυακουσμένου· καὶ πρόσταξε ὁ βασιλιάς νὰ μὴ γραφτῇ τίποτα ποτὲ καὶ πουθενὰ γιά τὸν Πανθῆριο· σοφίστηκε νὰ τὸν κλείσῃ σ' ἓνα τάφο χτισμένο ἀπὸ τὴ σιωπῇ. Ἱστορικοὶ καὶ χρονολογῶντες, καὶ τῆς Πολιτείας οἱ ἐπίσημοι καὶ ἀναγνωρισμένοι· καλαμαράδες, συμμορφωθῆκαν πρὸς τὴν προσταγὴν. Χαρὰ στὸν Πανθῆριο! Τάδραξε ἡ Φήμη, καὶ χωρὶς τὸνομα, τὰ κατορθώματά του, κ' ἐλευτέρα καὶ γιγαντεμένα καὶ ἰδιοποιήματα τᾶσπειρε παντοῦ. Λένε πὸς ὁ Πανθῆριος αὐτὸς εἶναι ἡ ἱστορικὴ πηγὴ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα. Ἔτσι μπορεῖς νὰ πῇς πὸς καὶ ἡ πολιτεία τοῦ βυζαντινοῦ γραμματισμένου, γιά νὰ ζωγραφίσῃ μιὰ γιά πάντα τὸ τραγοῦδι τοῦ ἀγγραμματοῦ, ὠρίστη-

κε τίποτ' ἀπὸ κείνο νὰ μὴν ἀναφέρῃ καὶ νὰ δείχνῃ πὸς ποτὲ δὲν τὸ λογάρισε· πάντα νὰ τὸ κρατῇ παρὰμερα καταφρονεμένο. Μὰ τὸ παιδί στὴν ἐξορία θρέφτηκε μὲ γάλα θεόσταλτο. Κ' ἔζησε καὶ μεγάλωσε. Καὶ γυρεύοντας τὸν ἄβρετο ὡς τὴν ὥρα Ὀμηροῦ του. πορεύεται μὲ τοὺς ἀνώνυμους δημῆρικούς του.

*

Τοῦ τραγοῦδι τοῦ αὐτοῦ σπουδαιότατος κύκλος ὁ ἀκριτικός. Ὁ Πολίτης μέσα σὲ λόγον του, (μὲ σύντομα, μὰ οὐσιαστικὰ λόγια, λόγια πού πάντα προὑποθέτουν ὄχι ἀνίδεους ὁλοτελῆ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, πού θὰ δυσκολευτοῦνε πάντα νὰ μπουνε σὲ νόημα, ἀλλ' ἀκροατὲς φωτισμένους ὁπωσδήποτε ἀπάνου σὲ ζήτημα), διαλαλεῖ τὴν σπουδαιότητα τοῦ κύκλου. Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς κρατεῖ σὲ νοῦ του καὶ θαμάζει καὶ τραγοῦδεῖ ὄχι τόσο τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατῶν τὶς νίκαις, ὅσο τῶν ἀκριτῶν τὰ κατορθώματα· ὄχι τὰ ποιήματα τῶν Γεωμέτρων καὶ τῶν ἄλλων λογιστῶν στιχοπλόκων, πού ἐγκωμιάζουν αὐτοκράτορας καὶ νικητῆς, μὰ τὰ μεγάλων, ἀπὸ πνοὴς βουήσεις, ἀκριτικὰ τραγοῦδια. Μὲ τὸν ἀκριτισμὸ ξηγᾶς τὶς λαμπρότερες σελίδες τῆς στρατιωτικῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς. Καὶ οἱ Νικηφόροι καὶ οἱ Τσιμισκῆδες οἱ Βουλγαροφάγοι δὲν εἶναι παρὰ Διγενῆδες Ἀκρίτες. Παντοῦ οἱ δίχως ὄνομα ραψωδοί, ἀπὸ τὴν Καισάρεια ὡς τὴν Κύπρο, τραγοῦδοῦν τὰ κλέα τοῦ Διγενῆ· γύρω σ' ἐκείνον πλκθουν ἄνετα κι ἀσυλλόγιστα Ἰλιάδες καὶ Ὀδύσσειες. Χρυσὴ ἀλυσίδα μαζὶ σφιχτοδένει τοὺς ἀνθισμένους ἀκριτὲς μὲ τὴν ἀνθισμένη ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία, καὶ μὲ τὰ δύο τοῦτ' ἀνθίσματα, καὶ τῆς ἀγνῆς Ἑλληνικῆς Μούσας τὸ ἀνθίσμα, ἔξω ἀπὸ τὰ σχολεῖα κ' ἔξω ἀπὸ κάθε κλασσικὸ πικρὸ αἶμα. Καὶ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ὁ ξεπεσμός δὲν εἶναι ξένος πρὸς τὸν κατκτημένο καὶ πρὸς τὸν ξεπεσμό τῆς ἀκριτικῆς ἰδέας, καὶ στὴν ἐνέργειαν καὶ στὴ σκέψιν. «Ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου — παρατηρεῖ ὁ Πολίτης — ἔπαυσεν ἡ χορηγία ἐτήσιου μισθοῦ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμεῖου εἰς τοὺς ἀκριτάς, καὶ ἠναγκάστησαν οὗτοι, καταλιπόντες ἀφροῦρητους τὰς ἑκρας νὰ μεταναστεύσιν εἰς τὰ ἐνδοτέρα. Τὰ ὀλέθρια ἐπακουλθήματα τῆς ἀποφάσεως ταύτης κατενοήθησαν ὡς στερὰ. Ὡς παρατηρεῖ βυζαντινὸς ἱστορικὸς, τὸ μέτρον τῆς διαλύσεως τῶν ἀκριτικῶν φρουρῶν ὡς οὐδενὸς ἄξιον παροραθὲν ἐν ἀρχαῖς, μέγιστον ὕστερον ἔδοξε Ρωμαιοῖς ἀτύχημα, καὶ τῶν μάλα μεγίστων

σιᾶστηκε κι ὁ Γκιζιος, τὶς εἰκοσι μιὰ τοῦ Χριστοῦ, ὁ Γκιζιος τοῦ μίλησε ἀπαράλλαχτα ὅπως τοῦ εἶχε μιλήσει κι ὁ Ἀρτός. Σακκιά ζεστὴ νερὸ ἐξήντα βαθμῶν καὶ φουσκοπλυσίματα τριάντα πέντε ὡς πενήντα, ἐκείνα δηλαδὴ πού παράγγειλε κι ὁ Κλυζιός, μόνο πού τὰ παράγγειλε ὁ Γκιζιος μὲ κάποια βαρύτητα σχολαστικὴ δική του. Εἴτανε ἄθραπος σαράντα ὡς σαράντα πέντε χρονῶν, μὲ γκριζομάκρια μαλλιά καὶ μουστάκι, ἀλατοπίπερος, καθὼς λένε στὴ Γαλλία, γιά νὰ δείξουν πὸς λογαριάζει κανεὶς κάμποσες ἄσπρες τριχίτσες ἀνέμεμα σὲ μουντότερες. Ἡ Κατινούλα, πού δὲν τῆς ἔλειπε μὴτε μαργιολιά μὴτε πνέμα, ἔλεγε πὸς ἐμοιαζε ὁ γιατρός σὰ νᾶβγαίνε ἀπὸ κανένα λουτρὸ κρύο καὶ δὲν τὸ κατῴρωνε νὰ ζεσταθῇ. Ψυχρὸς, σοβαρὸς, μετρημένος σὰς λόγια του, ἀκίνητος καὶ σὰς κινήματά του. Ἀπὸ φυσικὸ τοῦ ζωηρός, σὺν ὅλους τοὺς μεσημεριῖτες, γιὰπὶ ἀπὸ τὸ Μεσημέρι τῆς Γαλλίας ἡ γενιά του, ἐπνίξε πύτηδες τὴν προγονικὴ τὴ ζωεράδα, κ' ἐννοεῖται πὸς τὸ παράλαμε σὲ πνίξιμο, ἀπὸ τὴν προσπάθεια νὰ μὴ φαίνεται τάχα λαφρομυαλὸς καὶ λαφρόστομος σὺν τοὺς παινεμένους τοὺς πατριώτες του. Λοιπὸν ὅσα τοῦ εἶχε πῆλ ὁ Ἀρτός μὲ τὸ ὕφος του τὸ ἐξομῶ καὶ τὸ ἀπλό, τοῦ τὰ εἶπε ὁ Γκιζιος μὲ τὸ

ὕφος τοῦ τὸ παγωμένο. Ἐπρεπε ὡστόσο νὰ βρῇ καὶ τίποτις καινούριες. Στὸ Παρίσι, γερὰ πλερώνονται οἱ βίβλιες οἱ γιατρικῆς, κ' ἔτσι, ἀπὸ καλὴ συνείδηση καὶ χωρὶς νὰ φταίῃ, νομίζει ὁ γιατρός πὸς γιά νὰ μὴν ἀπομείνῃ παραπονεμένος ὁ πελάτης, ἀναγκάζεται ἢ νὰ τοῦ καταστρώσῃ ντουζίνες συνταχῆς ἢ νὰ τοῦ διαγνωστικῇ καμιάν ἀρρώστια πού ὁ πελάτης δὲν τὴν ἔχει, μὰ πού κάποτε παρηγοῖται πού τὴν κατάλαβε ὁ γιατρός. Ἐπειδὴ κ' ἡ Κατινούλα ἔπασκε πότε πότε ἀπὸ ἀκράτειες περαστικές, σὰ βῶτῃσε ὁ Ἀντρέας, τοῦ ἀποκρίθηκε ῥητὰ ὁ κ. Γκιζιος πὸς πάντα τῆς θὰ πᾶσκη ἀπὸ δάφτη. Ἐκείνη τὴ στιγμὴ, θαρροῦσες πὸς τὸ συλλογίστηκε ὥρες, μέρες καὶ χρόνια. Δὲν τὰποφάσισε ὁ ἴδιος, τὰποφάσισε μὲ τὸ στόμα του ἡ ἐπιστήμη ὅλη. Ὁταν ἔγινε παλὲ λόγος γιά τὸ ἔμπυο, κοντοσταθῆκε, βυθίστηκε σὲ σκέψιν βαθειὰ ἐνὰ δεφτερόλεφτο καὶ δόλωσε σιγανόλαλα πὸς πιθανὸ νὰ μὴν πᾶσῃ τὸ ἔμπυο καὶ πὸς θᾶξῃ πάντα κι ἀπ' ἀφτό. Τοῦ φάνηκε ὅμως τοῦ Ἀντρέα πὸς γιά τὸ ἔμπυο καὶ γιά τὰ ῥωστημένο τὸ νεφρὶ, μιλοῦσε ὁ γιατρός σὰ νὰ μιλοῦσε γιά πρᾶμα πού θανάσιμο δὲν εἶναι, γιά πρᾶμα πού βολέδεταί μαζὶ του, ὅπως βολέδεταί κανεὶς καὶ μ' ἓνα πλεμόνι ἀρρώστημένο, ἓνα πρᾶμα πού τὸ κά-

νει σὺντροφὸ σου καὶ ζῆς, μὰ πού μπορεῖ καὶ νὰ σὲ σκοτώσῃ ζαφνικά. Ὁ ἴδιος ὁ Γκιζιος δὲ θὰ τὰ ξεκαθάριζε μὲ τὸ νοῦ του, ὅση σοφία κι ἂν ἔδειχνε τὸ πρόσωπό του. Καιρέτησε κ' ἔφυγε, ἀλύγιστος σὺν τὸ κοντάρι. Τὸ κάτω κάτω, πωλεονεφρὶκὴ εἴτανε καὶ γιά τὸν Γκιζιο τὸ πάθημα τῆς Κατινούλας. Τίποτ' ἔφτανε τοῦ Ἀντρέα κ' ἐννοῶσε ἀμέσως πὸς εἶδω χρειάζεται ἀκαταπρόσβλητη γερὴ δουλειά.

Κι ἀλήθεια ὁ καημένος ὁ Ἀντρέας ἄρχισε τώρα νὰ ἐνεργᾷ μὲ τὰ σωστά του, νὰ ἐνεργᾷ μὲ θέληση περισσότερὴ ἀκόμη παρὰ πού φανέρωσε ὡς τὰ τότες, μὲ περισσότερο κουράγιο, ἀφτός πού κλειδωνότανε σὲ ἐργαστήρι τοῦ τίς εἰκοσι ἔξη τοῦ Σποριᾶ, νὰ κλαίῃ σὺν τὴ γυναῖκα, στὴν ἁγία τὴν ἀνάμνησιν μιᾶς γυναίκας, τῆς δικῆς του. Ἐνεργοῦσε, ὄχι τάχα μὲ τὴ βεβαιότητα, ἴσως οὔτε μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ σώσῃ τὴν Κατινούλα, μὰ ἔτσι, γιά νὰ κάμῃ τὰ δύνατα δυνατὰ, γιά νὰ γίνῃ ὅ τι πρέπει.

Στοὺς τρεῖς μῆνες ὅπου μοιάζει σὰ νὰ πῆρε δρόμο καινούριο ἡ ζωὴ του, δηλαδὴ τοῦ Χριστοῦ, τὸ Γενάρη καὶ τὸ Φλεβάρη, δὲν ἀκολούθησε τίποτις ἀξιοσπούδαστο στὴν ὑγεία καὶ σὲ θεράπευμα τῆς Κατινούλας· ἀκολούθησαν σημαντικώτερη στὴν ψυχὴ τοῦ Ἀντρέα. Ἐχομε ὅμως νὰ πούμε πρῶτα μιὰ

αἴτιον συμφορῶν. Τοῦ Τούρκου τὸ ποτάμι ὅλο καὶ φουσκώνει· τὸ ἀκριτικό τραγοῦδι πνίγεται κ' ἐκεῖνο μέσα του, κατατρεμένο σὺν τοὺς ἡρώους του. Μὰ ὁ φυσικός νόμος εἶναι τίποτε σὺν κόσμῳ νὰ μὴ χάνεται. Ὑστερ' ἀπὸ καιροὺς ὁ ἀκρίτας θὰ ξαναζήσῃ στὸν ἀρματωλὸ καὶ στὸν κλέφτη, τὸ ἀκριτικό τραγοῦδι θὰ ξανακλαυδῇ στὸ τραγοῦδι τὸ κλέφτικο· στὸν κορμὸ τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ μπολιασμένο κάποιος κλαρί ἀπὸ μιὰ ξένη βλάστηση, ποὺ μάς ἐφερα ὁ κατακτητὴς ὁ Φράγκος, θὰ δώσῃ ἀφορμὴ νὰ γεννηθῇ σ' ἐμᾶς ἐδῶ μιὰ νέκ ποιήση ἀξιολάτρευτη. Μὰ ὁ τελευταῖος Διγενής, ὁ Καραϊσκάκης, περιμένει τὸν ψάλλητη του.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΤΡΕΛΛΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Τοῦ Νότη Μπότσαρη.

ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ;

Τοῦ παραθυριοῦ σου οἱ γριλλίαι
Ποὺ τίς δειχνεῖ ἀχνὸ ἓνα φῶς,
Ἵσως πον ἀναφαν οἱ Ζήλεις
Κ' Ἵσως πόθος σου ὁ κρυφός,

Τῶν ματιῶν σου ἀπ' τὰ φύλλα
Ποὺ προβάλλει, σὺν ἀνθός
Κ' ἴδρου, λῆς, ἀνατριχίλα
Ρίχνει, Ἀπόλλωνας ξανθός,

Πότε ἀχρόλεμος, ἐκεῖνος,
Σὰ ντυμένος μὲ δροσιὰ,
Καὶ τοῦ Ἀπριλίου πότε κρύνος
Μὲ γαλάζια φορεσιά.

Τοῦ τρεμάμενου κορμιοῦ σου,
Σὺν ἀπὸ αἶθρα βιαστική
Τὰ φλογάνθη, — ὦ Κόρη λούσου
Μέσ' οὐ νάρδο πιστιμή, —

Τι ἔχεις ὅλα φανερόνουν...
Ποὺ εἶναι ὁ σιλόβος σου, καλή,
Ποὺ ἀγκαλιὰς τόνοι σιλαβόουν
Καὶ μαγεύει ἓνα φίλι;

ΔΥΟ ΠΗΓΕΣ

Κάπου ἀπ' τοὺς κλώνους τῆς Ἐνιᾶς
Πηγὴ ἔβλεπα ζωσμένη

λέξη γιὰ τὰ θεραπευτικά τῆς ἔξωσθης μας, ποὺ στενοδένονται μὲ τὰ ψυχολογικά τοῦ καλοῦ μας νοσοκόμου.

Τὴν τρίτη, δεκατρεῖς τοῦ Χριστοῦ, πρὸς τὸ βράδι, βγήκε ἀξάφην τὸ σουληνὰρ ἀπὸ τὸ ποτάμι ἔξω τῆς πληγῆς καὶ ἀνέθηκε ἡ θερμοκρασία. Μποροῦσε νάνεθ' καὶ παραπάνω, ἐν ἡ πληγὴ σφαλνοῦσε καὶ πάλε, μὴν ἀφίροντας τὸ ἔμπυο νὰ ξεχυθῇ. Ὁ Ἀντρίας δὲν ἤξερε πῶς νὰ ξαναβάλῃ τὸ λάστιχο μέσα, δὲν τολμοῦσε κίόλας νάγγιξῃ ὁ ἴδιος τὴν πληγὴ. Ἔστειλε μάνι μάνι τὸ δοῦλο στοῦ κ. Κουρέ. Φοβερά συναχωμένος, κρεββατωμένος ὁ φίλος. Ἔτρεξε ὁ Ἀντρίας στοῦ κ. Ἀρτοῦ, ποὺ καθότανε Πυλάγι καὶ τὸν ἔφερε. Μὰ τὴν αὐριανὴ ξαναῆρθε ὁ Κουρέας, ξαναῆρθε ὁ δύστυχος μὲ τὸ σινάχι του, καὶ ἀκόμη πιὸ δύστυχα κόλλησε ἡ Κατινούλα τὴν παρασκεβή· κρύωμα, καταρροή, διάρροια καὶ βήχας. Σύνεμα, γιατί ὅλα συγκατανέθουν καὶ βαστιοῦνται στὸν ὀργανισμό τὸν ἀθρόπινον, παρακράτηση ἔμπυου στὴν πληγὴ. Δραστήρια καὶ γλήγορα τὴν νοιάστηκε ὁ Ἀρτός· τῆς ἔδωσε ἀμέσως τριάντα σταλαματιᾶς παρηγορικό λίξερν, ποὺ ὁ Ἀντρίας τῆς τὸ μέτρησε μὲ τὸ σταλαχτήρι. Τὴν ὠφέλησε· δὲν εἶχε ἀχάριστη κράση, ἐφ' ὅς ἀνάρθρων ἡ Κατινούλα μ' ἓνα γιατρί-

Μὲ ἀσφόδελους, σὺν τῆς μανιᾶς
Τὸ φέγγος ποὺ πεθαίνει.

Μὰ κάπου ἀπὸ τῆς λυγαριᾶς
Τὰ κλώνια εἶδα γυμνῆν
Μικρὴ ἄλλη ἀνάβαθμ, ὁ Βοριάς
Ποὺ ἐθώρει ὄψη ἀνθισμένη.

Πῖνω ἀπὸ ἐιότητὴ τὴν πηγὴ
Καὶ τόσο ξανακίονω
Ποὺ ῥόδο ἡ ὄψη μου εἶχε βγαί
Δὲς ἀπὸ ἐμένα κλώνο.

Καὶ πάω σ' ἐκεῖνη : σκύβω ἀνθός
Νὰ πῶ νερὸ ἀπ' τὴν πρώτην,
Μὰ βλέπω — ὀϊμένα — ἕνας ξανθός
Ζωὴν ποὺ ἐπνιγε καὶ Νύκτι...

Σπέντος

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΕΡΓΙΑΛΙΤΗΣ

ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ ΤΗΣ ΜΑΝΤΑΓΚΑΣΚΑΡΗΣ

Φίλε Νουμά,

Σοὺ στέλνω σ' ἓνα μπλίκον, τρεῖς παραμῦθια Μανταγκα-σκαριανά. Σὲ παρακαλῶ νὰ μὴ μὲ πάρῃς οὔτε γιὰ κανένα συγγραφεῖ, οὔτε γιὰ κανένα φιλόλογον, παρὰ μονάχα γιὰ ἓνα περὶ ἑρμηνείας. Στις πολλὰς βόλτες ποὺ κάνω ἐδῶ στὰ περὶ ῥίχωνα, φερνόμενος ἀπὸς τὴν βλακυστικὴν φιλονεικίαν ἀπὸ τέσσαρους μαῦρους (ἀπὸ δὲν ὑπάρχουν ἄλλα), τυχαίνει νὰ σταματῶ σὺν διαφορά χωριᾶ, καὶ τότε εἶμαι ἀναγκασμένος, μὴν ἔχοντες συντροφιά, ν' ἀκούω τίς κουδίντες τῶν μαῦρων, ποὺ πάντα λένε ἀναμεταξύ τους παραμῦθια, ἱστορίες καὶ ἄλλα συνήθια τους. Πολλὰς φορές ἔδωκα προσοχή, καὶ μοῦ φάνηκε περίεργον μίσο σ' αὐτοὺς τὸ λῆξ, ποὺ δὲν ἔχει καλὴ ἱστορία, νὰ ὑπάρχουν τέτοιες παραδόσεις, ποὺ μοιάζουν μὲ τοὺς δικούς μας μύθους, ποὺ μέσα τους ξανοίγεται μιὰ πολυθεΐα. Αὐτὴ ἡ περιέργεια μὲ παρακίνησε στὸ νὰ παίρνω μαῦρους καὶ νὰν τοὺς βάνω νὰ μοῦ δηγοῦνται τὰ παραμῦθια τους, καὶ ἀπὸ τὰ πολλὰ νὰ κρατῶ τὰ καλύτερα. Τὸ πρῶτον ἔχει καὶ κάποια δυσκολία, πρῶτον γιὰ τὴν ἑρμηνείαν, ὅτι οἱ μαῦροι εἶναι ἱεροσουλὶν νὰν τὸ διακαλεῖται σ' ἄλλους, καὶ δὲν ἔχουν γιὰ τὴν γλῶσσαν τῶν παραμυθίων τὸ ἑρμηνεύει καλῶς. Αὐτὲς τοὺς οἱ παραμύθια παλαιῶν ἀπὸ πατέρα σὲ παιδί, καὶ ὁ γονεὺς ἀμα γράφει τίς μαθαίνει στοὺς γιούς του, γιατί ὅσοι εἶναι γνωστοὶ αὐτῶν κάνουν τὸν ψευτοῦχο καὶ τὸν ψευτογιάτρο, καὶ τηρῶν γιὰ τοῦτο νὰν τίς ἔχουν μονοπώλειον. Τέλος μίξω καὶ κάποιον παραμῦθιον καὶ συνήθειαν, ποὺ θὰ σ' ἐπὶ στείλω ὅλα, ἀμα μοῦ γράψῃς πῶς μπορεῖ νὰ βροῦν σ' αὐτὰ καμιά ὠφέλεια οἱ ἀναγνώστες τοῦ «Νουμά». Αὐτὰ τὰ προσφέρω σὲ σένα, καὶ τελιώνοντας σοὺ λέω πῶς θὰ βρῇς

κό. Μὰ στὴν κατάστασιν τῆς καταντοῦσε πικίντουν καὶ τὸ παραμικρὸν τὸ κρυολόγημα, τὸ πιὸ τιποτένιον καινούριον νόσημα· πέρασε καὶ ξανάπιασε ὁ βήχας· σὰ νὰ τὸ συνήθισε μάλιστα τώρα νὰ πηγαίνει ἔρχεται ὁλόγαν. Δώδεκα φορές, τίς τριάντα μιὰ τοῦ Χριστοῦ — ἀθησαυλιστικά τοῦ κ. Κουρέ — τίς ὀχτώ, δεκατρεῖς, δεκαπέντε, δεκαοχτώ, δεκαέννιά, εἴκοσι μιὰ, εἴκοσι τρεῖς τοῦ Γενάρη, ἀκόμη καὶ τίς δεκατέσσερεις, δεκαπέντε, δεκαεφτά, εἴκοσι μιὰ τοῦ Φλεβάρη, ἀνάγκασθηκε ὁ Ἀντρίας, σύμφωνα μὲ τὸν Ἀρτό, νὰ τῆς ἰωδοβαφῇ τὸ στῆθος κοντὰ στὸ λάρυγγα καὶ νὰ τῆς βάλῃ στὴν πλάτη ἀπ' ὀμπρὸς καὶ ἀπὸ πίσω σιναπισμούς, ποὺ τοὺς τοίμαζε ὁ ἴδιος, τυλίγοντας σ' ἓνα παννὶ λιναρόσπορον βρασμένο καὶ ραντίζοντας τὸ λαπαὶ μὲ σινάπι. Θυμώτανε τὸν κ. Ἀμάρο· νάκουγε τὸ βήχας, πρὸς ὅσον, δὲν εἶπα μὲ χάραν, θάβγαζε τὸ καπέλλο του, νὰ χαιρετήσῃ τὴν ἀγαπημένην του, τὴν παλιά του φιληνάδα, τὴν φουματίωσιν. Ὁρίστηκε ὅμως ἀπὸ τότε ὁ Ἀντρίας νὰ μάθῃ τὴν τέχνην τῆς πληγογυατρίας· καὶ τότε, σὺν ἐγγλίστρῃς πάλιν τὸ σουληνὰρ, τίς εἴκοσι ἔξη καὶ τριάντα τοῦ Χριστοῦ, μοναχὸς του τὸμπασε μέσα, λαφριά λαφριά.

(ἀκολουθεῖ)

μίσαν κάμποσες ἐπὶ ἀνάληψιν ἀπὸ λέξεις καὶ ὀνόματα. Εἶναι γιατί τὸ μαλγάσιον συνήθειον ἔτσι τὸ θέλει, καὶ γὰρ τὰ μαλγάσιον λέξιν, καὶ λέξιν, γὰρ νὰ μὴ χάσονται τὴν οὐσίαν τους.

Δικός σου

LAVASANGA

Ἀνατάλαβα, 5/3/1907.

I.

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩ ΖΩΝΤΑΝΩΝ

(Παράδοση τῆς Σακαλάβας (1))

Στὸν παλιὸ καιρὸ, λένε, πῶς εἶτανε ἓνας ἐν-θρῶπος ἐδῶ, πολὺ παραξένος, ποὺ εἶχε φυτρώσει ἀ-τός του ἀπὸ τὴ γῆς, δίχως κανέναν νὰ τὸν φτιάξῃ, καὶ τὸν λέγανε Ρατοβοάνα (2). Περνοῦσε τὸν καιρὸ του, κόποντας δέντρα στὰ δάτα, καὶ μὲ τὰ κούτσου-ρα, ἔκανε ζωντανὰ ὅλων τῶν εἰδῶν, καὶ ἀπὸ τὸ κάθε εἶδος ἀρσενικά καὶ θηλυκά. Βώδια καὶ γελάδες, τράχους καὶ κατσίκας, κοκόρους καὶ κότες, ψαρία, ἀκόμα καὶ ἔντομα ἀπὸ τὰ πιὸ μεγάλα, ἔσκαπε τὰ πιὸ μικρά. Κάθε ζωντανὸ ἀπ' ἀπὸ εἶχε τὸ μπόι, ποὺ ἔχει καὶ σήμερα, καὶ ὁ Ρατοβοάνας τοὺς εἶδεν καὶ τὰ χρώματα ποὺ βλέπουμε καὶ τώρα ἀκόμα, στίς τρίχες, στὰ φτερά, στὰ λείπια καὶ στὰ καθύ-κια τους. Μιὰ μέρα ὁ Ζαναχαριμπές (3), ποὺ λημέ-ριαζε στὰ πιὸ ἀψηλά μέρη τ' οὐρανοῦ, ἔστειλε στὴ γῆς τὸ γιό του, γιὰ νὰ μάθῃ τί γίνεται καὶ κατὸ. Ὁ γιὸς τοῦ Ζαναχαριμπέ κατέβηκε, καὶ ἀντάμωσε τὸ Ρατοβοάνα, τὴν ὥρα ποὺ πάσκιζε ν' ἀποφτιάξῃ ἓνα μεγάλο βῶδι μαῦρον μὲ ἄσπρον κεφάλιν, δηλαδὴ μιὰ Μαζαβαλόχα (4). Στὸ κεφάλιν αὐτοῦ τοῦ βω-διοῦ εἶχε βάλει μακρὰ μυτερά κέρατα ποὺ στραβο-γέρνανε χοντροκαμωμένα. Μιὰ καμπούρα (5) μεγάλη καὶ χοντρή εἶχε ὁμορφα ὁμορφα τοποθετήσῃ στὴ ρά-χη, καὶ τὸ κεφάλιν εἶτανε σηκωμένο ἀπάνου, σάμ-πως θὰ βέλαζε, καὶ τὸ ὅλο εἶχε περσότερον γιὰ ταῦρος, παρὰ γιὰ ἓνα βῶδι μουνοχισμένο. Ὁ γιὸς τοῦ Ζαναχαριμπέ, μόλις φάνηκε μπροστὰ του, δὲ στάθηκε νὰ χαιρετήσῃ τὸ Ρατοβοάνα, παρὰ τοῦπε ἀπότομα· «Ποῖός εἶσαι;» Ὁ Ρατοβοάνας σήκωσε τὸ κεφάλιν του καὶ ἀποκρίθηκε καὶ αὐτὸς ἀπότομα· «Εἶμαι ἓνας θεός». — «Εἶσαι ἓνας θεός;» — «Μαλι-στα, εἶμαι ἓνας θεός». Ὁ γιὸς τοῦ Ζαναχαριμπέ ἔσκαψε μὲ τὸν σπαθὶ νὰ σταθῇ περσότερον γιὰ νὰ ἰδῇ τίποτ' ἄλλο, μὰ πέταξε γλήγορα στὸν πατέρα του καὶ τοῦπε τί εἶδε καὶ ἔκρινε. «Θὰ δοῦμε ἐν εἶ-ναι ἓνας θεός», εἶπε ὁ Ζαναχαριμπές, «θὰν τὸν δο-κιμάσω». Ἔστειλε λοιπὸν στὴ γῆς μιὰ μεγάλη βροχή, ἓναν κατακλυσμὸν, ποὺ ἔσκαψε τὸ χῶμα πάντοῦ, καὶ ἔκαμε ὅλα τὰ ρέματα νὰ ξεχειλίσουν. Ὁ Ρατοβοά-νας ὅμως εἶχε μυριστεῖ τὰ σκέδια τοῦ Ζαναχαριμπέ, καὶ ἔφτιασε ἓνα εἶδος μεγάλο καράβιν ἀπὸ ξύλον, καὶ τὸ σιγουροκουβέρτωσε. Σκάρωσε μαζί καὶ ἓνα μονόζυ-λο (6) Μόλις λοιπὸν τὰ σύγνεφα καὶ τὰ σιφούνια, κα-

1) Σακαλάβα εἶναι ἡ καθάρια ντόπιον φυλὴ, ποὺ κα-ροικεῖ τὴν δυτικὴν παραλία, στὰ βορινὰ τῆς Μανταγκα-σκάρης.

2) Ἡ λέξη Ρατοβοάνας ἔρχεται ἐκ τῶν: Ρά = κύριος, Τοβοάνα = φυτρώει, καὶ ὅσον ποὺ φυτρώνει, ὁ θεοφυτρώτης. Ἐννοῦνται τὸ θεὸ τῆς γῆς.

3) Ζαναχαριμπές, ἀπὸ τὸ Ζαναχαρί = θεός, καὶ τὸ Μπέ = μέγας, λοιπὸν μεγάλος θεός. Τὸν λένε καὶ Ζαναχαριμα-λέντι, δηλαδὴ ἄσπρον θεόν. Ἐννοῦνται, τὸν πιὸ μεγάλο θεόν.

4) Μαζαβαλόχα = ἄσπρον κεφάλιν, ὀνομασία τοῦ βωδιοῦ.

5) Τὰ βῶδια τῆς Μανταγκασκάρης εἶναι τῆς φυλῆς τοῦ Ζέμπουν. Ἔχουν ἀπάνου στὴ ράχη, ἐντὶ στὰς μερσίαν πῶδια, μιὰ στρογγυλὴ καμπούρα, γισμὴν ξύλιν καὶ κρέας. Οἱ χατάπηδες τὴν κόρνουν φέτες, καὶ τὴν πουλᾶνε γιὰ πῆχος. Γίνεται πολὺ νόστιμον αὐτὸ τὸ μέρος εἴτε βραστό, εἴτε ξεροψημένο στὸ ροῦρον.

6) Δὲ μερίζει σὺν τὰ μονόζυλα ποὺ ἔχουμε στὸν Ἀρ-πρακινὸ κόρπον, γιὰ τὰ κοντραπάντα. Αὐτὰ εἶναι ἓνας κορ-μὸς δέντρον κουρνωμένος, μὲ στενὸν, καὶ δίπλα τους βρί-